

De redding van de vrije wil

Een filosofisch-historische analyse

Rob Wiche

DAMON

Inhoud

Voorwoord door Maureen Sie	9
Inleiding	13
Hoofdstuk 1	
De impasse van het hedendaagse debat	16
Inleiding	16
Determinisme	16
Argumenten van neurowetenschappers tegen wilsvrijheid	17
Vrije wil scepticisme	23
Libertarisme	24
Compatibilisme	28
Conclusies	29
Hoofdstuk 2	
Aristoteles: ons keuzevermogen als voorloper van de wil	31
Inleiding	31
Niet uit eigen beweging handelen	31
Handelen uit eigen beweging	32
Het maken van een bewuste keuze	32
Beraad	33
Voortreffelijkheid en slechtheid van karakter liggen in onze macht	33
Gedrag dat men moet mijden: onmatigheid en onbeheerstheid	34
Aristoteles' keuzevermogen als voorloper van de wil.	35
Conclusies	36
Hoofdstuk 3	
Hobbes: zonder vrije wil toch verantwoordelijk	37
Inleiding	37
Determinisme	37
Vrijwillige beweging als oorzaak van onze wil	38
Taal	39
De rede	39

Beraad en wil	40
Handelingsvrijheid (vrijwilligheid) en wilsvrijheid	41
Verantwoordelijkheid	43
Conclusies	46

Hoofdstuk 4

Spinoza: geen wilsvrijheid, wél vrijheid, als denkkracht

en gemoedsrust	48
Inleiding	48
Determinisme	48
De conatus	50
De rol van de rede	51
Het in goede banen leiden van hartstochten	53
Geen vrije wil, toch vrijheid	55
In eendracht samenleven	56
Conclusies	56

Hoofdstuk 5

Hume: moreel besef als fundament van verantwoordelijkheid

Inleiding	58
Impressies als basis van ideeën en van feitelijke verbanden	59
De functie van gewenning	61
Het noodzakelijk verband tussen oorzaak en gevolg	62
Noodzakelijkheid als voorwaarde voor vrijheid	64
Moreel gevoel	65
Conclusies	66

Hoofdstuk 6

Kant: transcendentale en praktische wilsvrijheid, dankzij de rede

Inleiding	68
Het causaliteitsbeginsel	69
Empirisch en intelligibel karakter	72
De morele wet en de vrije wil	74
Asymmetrische wilsvrijheid	77
Behoren Impliceert Kunnen	78
Moreel onjuiste daden	79
Kants retributivisme	79
Conclusies	81

Hoofdstuk 7	
Schopenhauer: geen vrije wil, wel intellectuele vrijheid	83
Inleiding	83
Soorten vrijheid	83
Oorzaken van onze wilsuitingen: motieven	85
Ons karakter	87
De invloed van Kant	89
Intellectuele vrijheid	90
Conclusies	90
Hoofdstuk 8	
Hartmann: een gelaagde wereld als voorwaarde voor wilsvrijheid	93
Inleiding	93
Het moeilijke vrijheidsprobleem	93
De kern van Kants vrijheidsleer	94
De beperkingen van Kants aanpak	96
Finale determinatie (doelgerichtheid)	97
De bewijskracht van morele verschijnselen	98
De hiërarchische gelaagdheid van de wereld	99
Wilsvrijheid	102
Conclusies	103
Hoofdstuk 9	
Strawson en Sie: reactieve houdingen als basis van verantwoordelijkheid	104
Inleiding	104
Determinisme, verantwoordelijkheid en vrijheid	104
Reactieve houdingen	105
Sie: de sociale functie van het toeschrijven van verantwoordelijkheid	107
Conclusies	109
Hoofdstuk 10	
Dennett: de evolutie der vrijheid	110
Inleiding	110
Mensen als wetende individuen	110
Vooroordelen tegen het determinisme	111
Het Consequence Argument	114

De evolutie van onze open geesten	115
Onszelf opwerken naar verantwoordelijkheid en vrijheid	117
Conclusies	119
Hoofdstuk 11	
De redding van de vrije wil	121
Inleiding	121
Wat leert ons het vrije wil scepticisme?	122
Wat leert ons het semicompatibilisme?	124
Bescheiden (compatibilistische) wilsvrijheid	124
Robuuste (libertaire) wilsvrijheid	128
Conclusies	133
Eindnoten	135
Definities	155
Literatuur	159
Personenindex	165
Over de auteurs	167

Voorwoord

Veel mensen die in aanraking komen met het onderwerp van de vrije wil raken erdoor gegrepen. Wanneer dat gebeurt, is dat ook heel vaak met sterke intuïties over de zin en onzin van de door anderen aangeboden oplossingen en antwoorden voor de problemen die ermee samenhangen, of met sterke weerstand of enthousiasme voor de uiteengezette visie op wat die vrije wil zou zijn. Om die reden is het een van de leukere onderwerpen om college of lezingen over te geven: je hoeft maar heel weinig te zeggen of mensen zitten op het puntje van hun stoel, klaar om er zelf wat van te vinden, of om zelf aan het filosoferen te slaan. Het is natuurlijk ook een heel dankbaar onderwerp om bij stil te staan en je in te verdiepen, want het raakt aan veel aspecten van ons bestaan. We ervaren onszelf als handelende wezens die regelmatig dingen doen en nalaten, opzettelijk, om iets te bereiken of, bijvoorbeeld, een punt duidelijk te maken. Een deel van dat handelen, zo ervaren we dat, zegt meer over wie wij zijn dan wat we bijvoorbeeld automatisch doen of doen omdat we het zo geleerd hebben. Daarmee samenhangend spreken we mensen vaak aan op hun gedrag, bijvoorbeeld om te begrijpen waarom ze doen wat ze doen, of om ze zover te krijgen iets anders te gaan doen dan ze doen; en soms doen we dat omdat we verontwaardigd of dankbaar zijn waar het op die handelingen aankomt. Tot slot gaan we bij de laatste categorie van handelen af en toe zo ver dat we mensen straffen door ze bijvoorbeeld van hun vrijheid te beroven of een boete uit te schrijven, of te belonen door ze bijvoorbeeld prijzen uit te reiken of speciale aandacht te geven.

In al die alledaagse praktijken lijkt iets als een vrije wil verondersteld te worden. Als niets van wat we doen uit vrije wil gedaan wordt, waarom nog een onderscheid maken tussen het knippen met mijn ogen en het oefenen en winnen van een marathon? Als we nooit uit vrije wil handelen, waarom iemand verwijten maken die onbeschoft en onvriendelijk tegen ons is? Wat betekent het eigenlijk om onbeschoft en onvriendelijk te zijn? En hoe rechtvaardigen we het straffen of belonen voor wat mensen doen? Kortom, als er reden is om te twijfelen aan het bestaan van de vrije wil, dan heeft dat direct gevolgen voor de begrijpelijkheid van ons alledaagse leven. En, zoals in voorliggend boek

te lezen is, er zijn veel filosofen en wetenschappers die twijfelen aan het bestaan van de vrije wil, of om het preciezer te zeggen, die geloven dat de aannames met betrekking tot de vrije wil die nodig zijn om de redelijkheid en rechtvaardigheid van onze alledaagse praktijken te verdedigen, op zijn minst problematisch zijn.

Wat wij precies onder de vrije wil verstaan is één van de zaken waarover filosofen met elkaar van mening verschillen, mede vanwege de veronderstelde verenigbaarheid van deze vrije wil met de zogenaamde these van het determinisme, de stelling dat alles in dit ondermaanse door en door bepaald is door wat eraan voorafging in combinatie met de natuurwetten. Ook dit komt uitgebreid en helder uitgelegd aan bod in dit boek, met waar nodig uitstapjes naar de visies die wetenschappers naar voren hebben gebracht.

Er zit ook een negatieve kant aan de fascinatie, het snelle gegrepen worden door het onderwerp van de vrije wil en de sterke reacties die het denken daarover losmaakt: de academische en populairwetenschappelijke literatuur over het onderwerp is enorm en is de afgelopen decennia alleen maar toegenomen. Hoe ga je je door zo'n vol landschap een weg banen, hoe maak je ruimte voor je eigen inzichten en fascinatie?

Wiche situeert zijn eigen bijdrage aan het debat in de soort van positie die hij verdedigt met betrekking tot de "meest plausibele theorie over wilsvrijheid" (eentje die niet verenigbaar is met het causaal determinisme, zie pag. 128 t/m 133) en in de soort van positie die hij verdedigt ten aanzien van de vrije wil die we nodig hebben om onze alledaagse praktijken te legitimeren, een bescheiden vrije wil noemt hij dat (zie pag. 124 t/m 128). En hoewel er ook in het hedendaagse academische debat filosofen te vinden zijn die soortgelijke posities verdedigen, zij doen dit niet op de wijze waarop Wiche dit doet.

In dit laatste onderscheidt de weg die Wiche zich baant door het bos van de vrije wil literatuur zich vooral: in helder geschreven, korte hoofdstukken schetst hij aan de hand van een groot aantal invloedrijke filosofen de bouwstenen die hij nodig heeft voor zijn eigen verhaal over de vrije wil. De filosofen die hij daarvoor gekozen heeft zijn niet de gebruikelijke, zoals we ze kennen uit de hedendaagse vrije wil discussie die gedomineerd wordt door Engelstalige auteurs, maar wel een aantal van de grote namen uit de geschiedenis (Aristoteles, Kant, Spinoza). Het is knap hoe Wiche de visies van deze denkers kort, maar toch in samenhang met hun gedachtegoed, uiteenzet en tegelijkertijd laat zien

hoe deze samenhangen met argumenten in het hedendaagse vrije wil debat. Wat ook bijzonder is, is dat Wiche naast deze grote namen uit de filosofie zijn weg gevonden heeft naar een flink aantal van de Nederlandse filosofen die in het Engelstalige debat over de vrije wil betrokken zijn, zoals ondergetekende, en hun inzichten betreft in de opbouw van zijn betoog. Daarmee ontsluit dit boek op verschillende manieren literatuur waaraan veel andere populairwetenschappelijke boeken over de vrije wil voorbijgaan. Daar voegt dit boek bovendien ook nog een hoofdstuk over Hartmann aan toe, een denker die ik nog niet ben toegesproken in het hedendaagse vrije wil debat.

Wie kennis wil maken met de ingewikkelde visies en argumenten waartoe het denken over de vrije wil uitnodigt, is met dit boek aan het juiste adres. Zonder te verzanden in het tamelijk technische en droge jargon dat veel academische vrije wil boeken eigen is, ruimte makend voor de complexiteit van de materie en deze situerend in de geschiedenis van de filosofie, brengt Wiche in dit boek zijn visie op de vrije wil onder woorden: er is voldoende reden te denken dat de robuuste vrije wil bestaat ook al kan die niet bewezen worden; veel risico elkaar onrechtvaardig te behandelen wanneer we elkaar verantwoordelijk houden lopen we sowieso niet, want een bescheiden vrije wil is bewijsbaar en voldoende voor in de rechtszaal en het alledaagse leven.

Maureen Sie

Inleiding

Regelmatig houden we anderen verantwoordelijk voor hun daden (en zij ons). Met name als ze handelingen verrichten die ons schaden. We gaan ervan uit dat ze *moreel* verantwoordelijk zijn voor de daden die ze uit vrije wil verrichten.¹ Maar bestaat wilsvrijheid wel? Want als dat niet zo is, lijkt deze verantwoordelijkheid op losse schroeven te staan. Of we een vrije wil hebben heeft dus grote maatschappelijke consequenties. Hoewel de meeste filosofen uitgaan van een vrije wil in een of andere vorm, ontkennen vrije wil sceptici dat we die hebben. Hedendaagse vrije wil sceptici concluderen daaruit dat we niet verantwoordelijk zijn voor wat we doen.

Het debat over wilsvrijheid is al heel oud. Kerkvader en filosoof Aurelius Augustinus (354-420) introduceerde de vrije wil zo'n zestienhonderd jaar geleden. In zijn autobiografische boek *De Belijdenissen* beschrijft hij een perendiefstal uit zijn puberteit, die hij met vrienden ondernam. Op zich is dat een onschuldige vorm van kwaad. Maar Augustinus vond zijn eigen motief om aan die diefstal mee te doen verwerpelijk. Hij deed eraan mee, *juist omdat* het niet mocht. Hij werd gedreven door weerezin tegen gerechtigheid. Hij wilde genieten van de diefstal en van de zonde die ermee gepaard ging. De peren op zich interesseerden hem weinig. Die voerde hij samen met zijn vrienden voor het grootste deel aan de varkens.² Augustinus: 'Laat mijn hart hier u nu zeggen wat het daar zocht, dat ik zomaar zonder enig voordeel slecht was, met slechtheid als enige drijfveer voor mijn slechtheid.'³

Augustinus' terugblik op zijn diefstal doet hem inzien dat de wil een zelfstandige kracht is, die tegen de rede, het verstand, in kan gaan. Hij was de eerste die dit ontdekte. Socrates, de bekende leermeester van Plato, ging er nog vanuit dat we anderen alleen uit onwetendheid kwaad doen. Socrates meende dat wie een juist oordeel heeft, nooit handelt in strijd met wat het beste is. Augustinus wijst erop dat mensen soms uit slechtheid voor het kwaad kiezen. Augustinus wist dus heel goed dat hij iets deed dat niet mocht. Maar terwijl hij het wist, deed hij het toch.

In de zestiende eeuw voerden Erasmus (ca. 1467-1536) en Luther (1483-1529) een theologisch debat over de vrije wil. Daarbij stond er veel op het spel, namelijk de toekomst van de rooms-katholieke kerk.

Luther stelt dat de vrije wil niet bestaat. Erasmus pleit juist voor wilsvrijheid. Erasmus gaat uit van een liefdevolle God, Luther van een God wiens daden voor mensen ondoorgrondelijk zijn. Hun debat leert ons uitsluitend iets over hun godsbeeld, niet over de vrije wil. Zelf doe ik onderzoek naar wilsvrijheid vanuit een filosofische, niet-religieuze, invalshoek.

Thomas Hobbes was zo'n vierhonderd jaar geleden de eerste die wilsvrijheid ontkende, op basis van filosofische argumenten. Toch weten we nog altijd niet definitief of we al dan niet een vrije wil hebben. Dat komt voor een deel door de nog steeds voortdurende onenigheid over het *causaal determinisme*. Deze theorie, waar Hobbes als eerste van uitging, stelt dat iedere gebeurtenis een oorzaak heeft en dat de wereld op elk moment precies één mogelijke toekomst heeft. Sommigen baseren zich erop, anderen bestrijden het, weer anderen houden er rekening mee dat het waar is. Het blijft vandaag de dag voor velen een aantrekkelijke theorie. Baseren we ons op het *causaal determinisme*, dan gaan we ervan uit dat we nooit anders konden handelen dan we gedaan hebben. In plaats van 'causaal determinisme' gebruik ik vaak de term 'determinisme.'

Nog steeds breken filosofen zich het hoofd over de vraag of we een vrije wil hebben. De karrevracht aan boeken, artikelen en uitzendingen die over dit onderwerp verschenen is en nog verschijnt getuigt daarvan. Zo was er een groot project, getiteld 'Big Questions in Free Will', in 2010 geïntroduceerd door de Amerikaanse filosoof Alfred Mele. Doel van dat vierjarige project was om neurowetenschappers, sociaalwetenschappers, cognitiewetenschappers en filosofen bij elkaar te brengen om grote vragen rond wilsvrijheid te onderzoeken. Het kreeg een subsidie van 4.4 miljoen dollar. De TV serie *Closer to Truth* maakte er een documentaire van 97 minuten over, te zien op *YouTube*. In 2022 was de documentaire al 1.5 miljoen keer bekeken.⁴ Verder was wilsvrijheid in Nederland van 2012 t/m 2015 eindexamenonderwerp filosofie VWO.

Het hedendaagse debat over wilsvrijheid wordt gevoerd met onvoldoende historische kennis van zaken. Ten onrechte wordt Spinoza beschouwd als de eerste filosoof die de vrije wil ontkent. Die eer komt toe aan Hobbes, zoals hierboven vermeld. Dat de kern van de opvattingen van Strawson al bij Hume te vinden is wordt slechts door een enkeling opgemerkt.⁵ Ook onderschat men in de hedendaagse, dominante, Engelstalige discussie het belang van wat continentale wijsgeeren, met name Kant, over wilsvrijheid te zeggen hebben. Vandaar mijn

inleidende hoofdstuk over Aristoteles en de hoofdstukken over Hobbes, Spinoza, Hume, Kant, Schopenhauer en Hartmann. In het laatste hoofdstuk geef ik een overzicht van wat ik geleerd heb van de denkers uit het verleden, die over wilsvrijheid schreven. Dat blijkt heel wat te zijn.

In hoofdstuk 1 geef ik een globaal overzicht van de hoofdstromingen in de hedendaagse discussie. Ik laat daar zien dat de tegen wilsvrijheid aangevoerde argumenten onvoldoende zijn; verder dat geen van de daar gegeven definities van wilsvrijheid goed genoeg is. Ik toon, kortom, aan dat het hedendaagse debat in een impasse verkeert. In de hoofdstukken 2 t/m 8 ga ik daarom te rade bij continentale auteurs uit voorafgaande eeuwen. Eerst bespreek ik, in hoofdstuk 2, de relevantie van Aristoteles voor het vrije wil debat. Daarna behandel ik de opvattingen van Hobbes, Spinoza, Hume, Kant, Schopenhauer en Hartmann. Deze verhandelingen hebben me ertoe aangezet om mijn betoog uit te breiden met beschouwingen over hedendaagse auteurs als Strawson, Sie en Dennett. Al deze filosofen dragen bij aan mijn conclusies daaruit in hoofdstuk 11. Vandaar de titel van dit laatste hoofdstuk: de redding van de vrije wil.⁶

Twee doelen staan in mijn boek centraal. Ten eerste doe ik iets dat *geen enkel ander boek* over wilsvrijheid tot nu toe gedaan heeft. Ik ga op zoek naar een bescheiden vrije wil die *toch* voldoende is om onze verantwoordelijkheid voor onze daden te garanderen en die aantoonbaar bestaat. In het laatste hoofdstuk presenteer mijn redding van de vrije wil.

Maar er is nog iets anders. Hoewel we niet kunnen uitsluiten dat het opgaat, overtuigt het determinisme mij niet. Waarom dat zo is leg ik in het laatste hoofdstuk uit. Daarom heb ik nog een *tweede doel* dat ik daar eveneens uitwerk. Ik geef daar aan wat ik zie als de meest plausibele theorie over wilsvrijheid.

Mijn dank gaat vooral uit naar Anneke Ribberink, die van begin af aan bij dit project betrokken was en zonder wie dit boek er nooit gekomen zou zijn. Verder naar Spinozakenner Yoram Stein, voor zijn nauwgezette lezing van hoofdstuk 4 en naar John van Gortel, de meedenkende uitgever.

Hoofdstuk 1

De impasse van het hedendaagse debat

Inleiding

Met name de laatste dertig jaar mengen psychologen, neurowetenschappers, criminologen en juristen zich in het debat over wilsvrijheid. Op de argumenten van juristen ga ik in het laatste hoofdstuk in. De opvattingen van neurowetenschappers komen hieronder aan bod. Twee zaken wil ik in dit hoofdstuk laten zien. Ten eerste, dat de bezwaren tegen wilsvrijheid, van vrije wil sceptici en van neurowetenschappers als Swaab en Lamme, niet doorslaggevend zijn. Verder, dat geen van de hedendaagse definities van wilsvrijheid helemaal voldoet. Kortom: ik zal laten zien dat het huidige debat in een impasse verkeert.

Eerst ga ik in op de cruciale rol van het (causaal) determinisme in de hedendaagse discussie, waardoor er zo'n grote verdeeldheid onder filosofen over de vrije wil is. Daarna behandel ik de bezwaren van bepaalde neurowetenschappers en van de vrije wil sceptici tegen wilsvrijheid.

Determinisme

Determinisme betekent dat de wereld op elk moment precies één mogelijke toekomst heeft.¹ Of het al dan niet opgaat is van grote betekenis voor de vraag of we een vrije wil hebben. Dat blijkt al uit een veel bediscussieerde en omstreden redenering: het *Consequence Argument*. Deze wordt toegeschreven aan Peter Van Inwagen, die schrijft: Als het determinisme waar is, zijn onze daden het gevolg van wetten der natuur en van gebeurtenissen uit een ver verleden. Maar wat er vóór onze geboorte gebeurde, ligt buiten onze macht en hetzelfde geldt voor de wetten der natuur. Dus de gevolgen van deze zaken, inclusief onze huidige daden, liggen buiten onze macht.² Wat bijna niemand weet, is dat Kant al twee eeuwen eerder een versie van Van Inwagens argument formuleerde. In hoofdstuk 6 ga ik daarop in. Belangrijk is dat we onthouden dat het

determinisme ervan uitgaat dat we nooit anders konden handelen dan we gedaan hebben.

Over de vraag of de wereld deterministisch in elkaar steekt of niet zijn de meningen verdeeld. John Martin Fischer formuleert het zo: 'At this point, we simply do not know whether causal determinism is true or not.'³ Voor wiskundige en logicus Jean Paul van Bendegem is het 'een raadsel waar het idee vandaan komt dat voor de natuurkunde de wereld volledig gedetermineerd is.'⁴ Natuurkundige en natuurfilosoof Brigitte Falkenburg zegt over het neuronale determinisme in ons hoofd dat het onvoorstelbaar complex en niet berekenbaar is. We hebben volgens haar geen dwingende redenen om aan te nemen dat het ons volledig determineert.⁵ De toonaangevende Amerikaanse vrije wil scepticus Derk Pereboom maakt weinig woorden vuil aan deze kwestie. Hij zegt: 'I am agnostic about the truth of determinism'.⁶

De verdeeldheid in de filosofische wereld over het determinisme heeft geleid tot enkele hoofdstromingen. De belangrijkste twee zijn ten eerste het libertarisme, dat een robuuste vorm van wilsvrijheid verdedigt op basis van de opvatting dat het determinisme onwaar is, Verder is er het compatibilisme, dat een bescheiden vrije wil verdedigt en deze verenigbaar (compatibel) acht met determinisme. Libertariërs gaan ervan uit dat we in precies dezelfde situatie anders konden handelen dan we gedaan hebben. Compatibilisten ontkennen dat juist. Het feit dat het determinisme niet te bewijzen, maar evenmin te weerleggen valt, compliceert het vrije wil debat in hoge mate.

Argumenten van neurowetenschappers tegen wilsvrijheid

We zeggen vaak dat we een 'vrije wil' hebben, omdat we voortdurend keuzes maken. Volgens neurobioloog Dick Swaab klopt dat niet. Want ieder organisme maakt doorlopend keuzes. Het gaat erom of die keuzes vrij zijn: of we ze kunnen maken zonder interne of externe beperkingen.⁷ Met instemming haalt hij de woorden aan van Friedrich Nietzsche (1844-1900): 'Een gedachte komt wanneer "zij" dat wil en niet wanneer "ik" dat wil.'⁸ Dat van *volledige* vrijheid geen sprake is, blijkt naar de mening van Swaab uit de neurobiologie. Reeds bij onze geboorte ligt ons gedrag in grote mate vast. Zijn we eenmaal volwassen, dan hebben we een bepaald 'karakter' dat onze vrijheid verder beperkt. Ook op onze morele keuzes hebben we weinig invloed. De ethiek is een voortvloeisel uit onze 'oeroude sociale instincten.' Die zijn gericht op activiteiten die de groep geen schade toebrengen.⁹

Ons brein werkt voor het grootste deel als een efficiënte, onbewuste, automaat, die op een rationele manier beslist. Bij onbewuste beslissingen spelen culturele en maatschappelijke achtergronden een grote rol en daarnaast fysische factoren, zoals temperatuur en licht. Daarbij is geen plaats voor een bewuste vrije wil. Swaab: ‘wanneer wij iemand verantwoordelijk houden voor zijn daden, dan gaan wij uit van de vrije wil, die in ieder geval voor een belangrijk deel van ons handelen niet bestaat.’¹⁰ Onder ‘wilsvrijheid’ verstaat hij ‘de mogelijkheid om een besluit te nemen zonder dat er interne of externe beperkingen zijn die de keuze bepalen en waarbij je in staat bent om de consequenties van je daden te overzien.’ Hij oordeelt: ‘Het idee dat we *volkomen vrij* zouden zijn *om wat dan ook te kiezen* is niet alleen onjuist, maar heeft ook veel ellende veroorzaakt.’ Zijn conclusie: een volledig ‘vrije wil’ is een illusie.¹¹

Swaab haalt wilsvrijheid niet serieus onderuit, want hij hanteert een achterhaalde definitie. Tegenwoordig gaan ook degenen die een vrije wil verdedigen ervan uit dat wat we willen mede bepaald wordt door onze genen, door onze opvoeding, door wat we eerder in ons leven meegemaakt hebben en door de situatie van dat moment. Een wil die *volkomen vrij* zou zijn om wat dan ook te kiezen is dan ook geen vrije wil maar een *stuurloze* wil.¹² Ik onderschrijf de opvatting van geneticus en neurowetenschapper Kevin J. Mitchell, die de definitie van een volkomen vrije wil beschouwt als een incoherente notie.¹³

De opinies van hersenonderzoeker Victor Lamme zijn sterk verwant aan die van Swaab. In zijn bestseller *De vrije wil bestaat niet* stelt hij dat recent neurobiologisch onderzoek aantoont dat we geen vrije wil hebben. Hij claimt, aan de hand van experimenten, dat waar we denken uit vrije wil een beslissing te nemen, we in werkelijkheid gedreven worden door onbewuste processen. Verder zou uit psychologisch onderzoek blijken dat de verklaringen die we achteraf voor ons gedrag geven rationalisaties zijn, die weinig te maken hebben met ons werkelijke gedrag. Dit laatste is belangrijk. Want als dat waar is, haalt het definitie van wilsvrijheid onderuit, die gebaseerd zijn op handelen omwille van redenen. Ik kom hier later in dit hoofdstuk op terug.

Het mechanisme in de linkerhelft van onze hersenen, dat de rationalisaties voor ons gedrag levert, noemt Lamme een ‘kwebbeldoos’. ‘De kwebbeldoos bouwt een mooi verhaal over onze motivaties en intenties, zonder écht te weten hoe het zit.’¹⁴ Niet ons zelfbewustzijn is de baas in ons brein. Ons zelfbewustzijn laat slechts een klein deel zien van wat